

ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL ÎN TRANSILVANIA DUALISTĂ

de
RADU MILIAN

I. Situația învățământului românesc la mijlocul secolului trecut

Mijlocul secolului al XIX-lea, respectiv perioada cuprinsă între anii 1848 și pactul dualist, reprezintă epoca celui mai puternic avânt al școlii românești din Transilvania. Cu prețul unor mari jertfe, românii pun pe picioare o modestă rețea școlară pe care o vor apăra cu strășnicie în anii dualismului.

În cifre, se constată o creștere a numărului de edificii școlare, de la 691, (între anii 1840-1844), la 762 în anul 1851. În anul 1858 erau 981 de școli, iar în anul 1865, 1625. Așadar, mai mult decât o dublare într-un deceniu și jumătate. Pe întregul teritoriu locuit de români în nordul Carpaților, fără Bucovina, creșterea este asemănătoare: de la 1274 de școli în anul 1844, la 2569 în anul 1870.¹

Raportând aceste cifre la numărul populației, situația este cât se poate de rea. Iată ce spun statisticile anului 1844: la o populație catolică de 283.978 de locuitori existau 283 de școli; pentru 688.088 de uniți avem 310 școli, pentru 493.625 de protestanți erau 1131 de școli, iar pentru 622.784 de ortodocși funcționau doar 286 de școli. Deci, la 776.603 catolici și protestanți existau 1354 de școli, una la 574 de locuitori. Pentru 1.310.872 de uniți și neuniți existau 596 de școli, deci una la 2.199 de locuitori.²

Disproporția era flagrantă numeric, iar din punct de vedere calitativ era catastrofală. Maghiarii aveau școli superioare, biblioteci, licee, școli teologice, învățători de toate gradele, profesori școliți în Europa, ce puteau ridica cultural națiunea maghiară. Pentru români modestele școli ale Blajului, puzderie de școli mărunte, modeste. Mai existau câteva școli răzlețe pe pământul crăiesc. Condițiile de funcționare ale școlilor românești erau proaste. Puține aveau local propriu și învățător. Cei mai mulți învățători erau improvizați din preot, dascăl, diacon și cantor. De asemenea, din lipsă de spații, școlile erau improvizate în casele dascălilor sau alte locuri de prisos ale sătenilor. Învățământul era sumar; scris, citit, elemente de aritmetică și gramatică, credințe. Frecvența era redusă, fluctuantă. Învățătorii sau dascălii erau plătiți

¹ Sate și școli românești din Transilvania la mijl. sec. XIX (1867-1875), ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1994

² D. Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975

din contribuții ale părinților, bucate sau lemne de foc. În unele cazuri, nu erau plătiți deloc.

Pentru a avea o idee despre cum arătau școlile românești din Transilvania în secolul trecut, redăm mai jos câteva descrieri ale școlii din Pianul de Jos, județul Sibiu, din anul 1805: "Localul de școală, o casă cufundată în pământ, cu bănci de scânduri, bătute pe pociumbi. Pe o parte stăteau fetele, pe alta băieții. Ferestrele cât palma. Din cauza fumului și a colbului, dascălul s-a betejit la ochi și a părăsit dascălia."³ Altă mărturie ne oferă Dimitrie Tichindeal, în anul 1813: "De voiești să știi în sat, unde e școala, nu întreba pe nimeni, ci du-te și apoi vei afla o casă, nu departe de biserică, dezgrădită, descoperită, cu ferestrele sparte și cu hârtie lipite; să știi că acea este școala."⁴ Un alt exemplu îl putem da în privința învățătorilor. În localitatea Laz, în anul 1838 era învățător Silvestru Marcu. "...Silvestru Marcu ține școală cu copii în casa lui. Era opincar de meserie. Între croitul opincilor îi învață "buchile" pe care le scriau și pe mai cu cărbune. Scrisoarea cu pană de gâscă și cu cernelă din fărțalan de arin și din sâmbânță de boz, peste care turnau puțin oțet. Cărți: Bucoavna, Catehismul, Psalmii."

Acele condiții grele se întâlneau și în alte părți ale Transilvaniei, ale Banatului și ale Crișanei. Ele se vor menține până târziu, în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru a ajunge la învățătură, părinții își trimit copii la gimnazii și licee străine: Viena și Roma; sau ale reformatilor și catolicilor din Transilvania. În acestea însă, numărul elevilor români era mic. De exemplu, în anul 1847, în Colegiul Reformat din Orăștie, din 178 de elevi, 53 erau de origine română. Românii însă se cam fereau de aceste școli, care practicau prozelitismul.

Pe domeniile nobiliare, nu cunoaștem dacă au existat școli românești sau nu. Oricum, nobilii maghiari nu se prea interesau de cultura românilor, sau în cel mai fericit caz încercau să-i învețe scrisul și cititul în limba maghiară. Încet însă, odată cu apariția episcopilor unită și ortodoxă, preocupările pentru școală ale românilor se vor intensifica. În afară de Beiuș și de școlile Blajului, doar în Făgăraș mai aveam o singură școală, cu un singur dascăl, susținuți de principesa Suszana Lorantfi.⁵

Cu toate că învățământul sătesc era ca și inexistent, școlile Beiușului și ale Blajului își continuau opera de luminare a poporului.⁶ Gimnaziul de la Beiuș, apărut prin strădania episcopului greco-catolic Samuil Vulcan în anul 1828, este transformat în anul 1837 în liceu. Acesta atrăgea tineri din toată Transilvania și chiar din Bucovina. Aceste oaze de cultură au fost însă atacate

³ *Idid.*, p. 153

⁴ I. Lupaș, *Din istoria Transilvaniei*, ed. Eminescu, Buc., 1998

⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 153

⁶ C. Pavel, *Școlile Beiușului*, Beiuș, ed. Diecesană, 1923, p. 130-133

de autoritățile maghiare sistematic, încă din perioada premergătoare revoluției de la 1848. Începând cu anul 1841 se încearcă introducerea limbii de predare maghiară la liceul din Beiuș⁷, iar din 1842 autoritățile hotărăsc, ca în timp de 10 ani limba maghiară să fie introdusă în toată Transilvania. Răspunsul românilor a fost elocvent. Într-o scrisoare adresată autorităților, S. Crainic de la Blaj afirma: “În școlile din Blaj, limba română nu va putea fi înlăturată prin altele, nici în zece sute de ani, nu în 10 ani, cum vrea legea, dar niciodată până în vecii vecilor și nu, că ei nu se vor putea supune unei legi din care au rezultat ruina și pieirea scumpei noastre naționalități.” De asemenea, el spunea că o astfel de lege i-ar transforma pe români într-o “turmă de vite”⁸.

Revoluția de la 1848 nu rezolvă problemele românilor din Transilvania. După încercările nereușite de uniune forțată a Transilvaniei la Ungaria, absolutismul care a urmat, a lăsat mână liberă românilor pe teren cultural.⁹ În ceea ce privește școlile, ele sunt scoase de sub jurisdicția episcopului romano-catolic din Alba Iulia, unde ajunseseră în urma unui ordin al guvernului ardelean din anul 1837¹⁰. Episcopul Andrei Șaguna a organizat școlile confesionale începând cu anul 1850. În primăvara aceluiași an, el convoacă sinodul bisericesc care hotărăște: “Deși comunitățile noastre parohiale au fost într-o stare materială foarte rea, totuși multe dintre ele au ridicat școli pentru copii săi, în care se învață citirea, scrierea, învățatură creștinească și datorințele supușilor către împăratul. Dar multe sunt încă în sfera aceasta, care au lipsă de îndreptare și covârșire și adică: învățători bine pregătiți, cărți scolare bine întocmite, casă de școală, cuvenită înzestrare a învățătorilor și a școalelor și așezarea inspectorilor școlari. Adunarea aceasta bisericească cunoaște mărimea și ponderasitatea creșterii tinerimei și a pregătirii învățătorilor, ... se pronunță pentru creșterea ei continuă...”¹¹. Rezultatele nu sunt totdeauna pe măsura așteptărilor. De aceea, medicul dr. Pavel Vasici, numit din partea guvernului la propunerea lui Șaguna consilier de școală, face în anul 1856 o inspecție a școlilor din Ardeal. Tabloul zugrăvit în raportul său este sumbru. Iată câteva concluzii: “Necapacitatea celor mai mulți învățători, care abia știu citi și scrie, puși în comune în funcții pe bază de favoruri, în timp ce acei învățători bine pregătiți, nu-si pot câștiga existența. Dotația rea a învățătorilor, care variază între 40 și 300 de florini, unele comune sărace își dau toată silința pentru plata învățătorului; altele bogate dimpotrivă

⁷ *Ibid.*, p. 131-151

⁸ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 259-260

⁹ L. Triteanu, *Școala noastră, 1850-1916*, Sibiu, 1919, p. 4

¹⁰ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 151-152

¹¹ G. Sima, *Școlile românești din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică. și situația ei actuală*, Institutul de arte grafice Carol Gobel, Buc. 1915, p. 4

privesc aceasta ca pe un lucru colateral”. Lipsa de cărți este un lucru destul de grav. “Așa cum trebuie plugarului să aibă pluguri... școlarul, cărți potrivite”. Și cel mai sărac și le poate agonisi numai dacă : “va bea cu un fântânu de rachiu pe săptămână mai puțin” Necercetarea școalelor din partea parohilor și protopopilor este un lucru de neiertat. De asemenea, se constata că părinții în loc să-și trimită copii la școală îi trimit cu vitele. În concluzie, Pavel Vasici arata că, pe săteni nimic nu-i poate îndupleca să-și lase copii la școală, decât învățatul cântărilor bisericești. De aceea, învățători trebuie să fie atașați bisericii. Singura cale de urmat pentru învățământul românesc, este calea confesională. Școala creștinească populară, trebuie să înainteze spre binele bisericii, statului și al familiei.¹²

II. Organizarea învățământului confesional românesc din Transilvania, în a-II-a jumătate a secolului trecut.

Pentru a schimba fața învățământului românesc din Transilvania, după 1856, se vor face o serie de investiții de către biserică pe tărâm școlar: edificii și manuale noi, mobilier mai bun, îmbunătățirea pregătirii învățătorilor. În anul 1853 se introduce în școli studiul mai temeinic al gramaticii limbii române (Manualul lui S. Popovici-Barcianu). Un an mai târziu (1854), se introduce și obligativitatea studierii limbii germane, pe baza unor cărți scrise în conformitate cu cerințele școlii românești (*Abecedarul nemțesc și gramatica româno-germană* de S. Popovici-Barcianu, 1855). Tot în acel an se introduce studiul geografiei (Manualul lui Visarion Roman) ; apoi *Cunoștințe istorice, statistice și istorico-naturale despre monarhia austriacă* (1859). Începând cu anul 1861 se studiază *Istoria română națională* (Al. Marinescu). Tot acum apar și primele abecedare și cărți de citire moderne (1861, 1862); primele manuale de fizică (Zaharia Boiu) ș. a. Pentru a propaga în rândul oamenilor școlii noutățile în materie, apare prima revistă pedagogică *Amicul școalelor* (1860-1865). În afara de activitatea lui Șaguna, școlile românești beneficiază și de activitatea lui I. M. Moldovan, căruia învățământul primar de la Blaj îi datorează multe prin anii '60 ai secolului al XIX-lea¹³. Totuși, școlile nu erau organizate pe baza unor principii recunoscute, după cum o astfel de organizare le lipsea și bisericilor celor două confesiuni. Din rapoartele înaintate de protopopi consistoriilor, reiese că în intervalul de timp 1850-1865 au fost înființate în Ardeal 339 de școli confesionale ortodoxe. Episcopul Șaguna scria în *Istoria bisericii*, vol. II, p. 214, că la 1860, numărul școlilor

¹² *Ibid.*, p. 10

¹³ L. Triteanu, *op. cit.*, p. 17-18

din eparhia sa trecea de 600.¹⁴ Acestea, la un număr de aproximativ 650.000 de români ortodocși.¹⁵

Situația școlară a românilor ia o întorsătură deosebită după anul 1867, anul semnării pactului dualist austro-ungar. Două au fost legile care au influențat puternic naționalitățile din Transilvania: *Legea Naționalităților* și *Legea Învățământului*, ambele adoptate de guvernul maghiar în anul 1868.¹⁶

Cel care a organizat învățământul în Ungaria a fost baronul Iosif Eotvos, numit Ministru al Învățământului și Cultelor în primul guvern maghiar dualist. El trece prin Parlamentul maghiar o lege care prevedea obligativitatea învățământului primar, între 6 și 15 ani. Legea lăsa însă libertate părinților de a-si trimite copii la orice școală vor, căci atât statul cât și confesiunile, sau persoane particulare, primeau dreptul de a deschide școli. Dintre toți, numai comuna politică era obligată să întrețină școli. Limba de instrucție o stabileau susținătorii școlii. Ea putea fi cea vorbită de copii și părinți, sau oricare alta. Planul de învățământ era stabilit de cei care au înființat școala, cu condiția ca el să conțină și materiile predate la școlile de stat. Școala poporală trebuia să aibă două cursuri: cel de toate zilele, cu 6 clase, pentru copii de la 6 la 12 ani; cel de repetiție cu 3 cursuri, pentru copii de la 12 la 15 ani. De asemenea, durata anului școlar trebuia să fie aceeași. Școlile confesionale intrau sub conducerea și supravegherea autorităților bisericești. Statul avea numai dreptul de supremă inspecție.¹⁷ Această lege de organizare a învățământului poporal din Ungaria și Transilvania, denumită *Legea XXXVIII/1868*, stabilea o serie de principii de autonomie locală. Ne referim în special la paragraful 80 al legii, care stabilea ca limba de predare, atât în școlile confesionale, cât și în cele de stat, să fie limba maternă. Același lucru îl prevedea și articolul de lege XLIV/1868, sau "Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților". "...toți cetățenii patriei, de orice naționalitate, care locuiesc în mase mai mari, se pot cultiva în apropierea ținutului locuit de ei în limba maternă, până la începerea unei culturi mai înalte, academice."¹⁸

Aceste concesii erau normale, deoarece școlile confesionale reprezentau peste 80% din totalul școlilor, iar statul dualist, confruntat cu dificultățile constituirii sale, nu-și putea permite imediat gestionarea acestora. Pentru Transilvania, cifrele vorbesc de la sine: în anul 1858 existau 2.398 de școli populare, cu peste 90.000 de elevi. Dintre acestea 460 erau germane, 957

¹⁴ G. Sima, *op. cit.*, p. 10

¹⁵ V. Linga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, ed. "Tipocart Brașov S. A.", Brașov, 1995, p. 290

¹⁶ Gh. Platon, *Istoria Modernă a României*, ed. Didactică și Pedagogică, Buc., 1985, p. 408

¹⁷ L. Triteanu, *op. cit.*, p. 18-19

¹⁸ M. Păcurariu, *Biserica ortodoxă și guvernele Ungariei în anii dualismului*, Oradea,, p. 133

maghiare și 981 românești (din care peste 600 ortodoxe, cu 33.229 elevi).¹⁹ Legea, pe lângă ajutoarele și concesiile pe care le face naționalităților, ascundea și o serie de capcane. Alături de școlile confesionale întretinute de biserică, legea instituie și alte două categorii de școli: de stat și comunale. Aceste școli sunt întretinute în întregime de către comunități, dar depind de stat. Legea le acorda favoruri importante, dar majoritatea au limba de predare maghiară. Numărul acestora putea spori pe seama școlilor confesionale. Dacă în decurs de 6 ani de la promulgarea legii, școlile confesionale nu ajungeau să aibă parametri tehnici necesari (înălțimea, lărgimea, luminozitatea, un număr de elevi maxim stabilit sau nu respectau întocmai planul de învățământ), după trei avertismente erau transformate în școli comunale. Amenințarea plană mai ales asupra școlii românești, deoarece resursele proprii ale românilor erau mai limitate decât ale națiunilor dominante. Din datele extrase dintr-un memoriu școlar întocmit la Blaj în anul 1873, reiese că pentru a se putea întreține, școlile elementare din Transilvania ar fi avut nevoie de aproape un milion de forinți anual, iar pentru a se întreține la nivelul cerințelor, ar fi trebuit cel puțin dublu. Pe de altă parte, legea lui Eotvos, deși împingea povara învățământului primar asupra confesiunilor, supunea școlile unui control foarte sever din partea statului. Pentru aceasta se înființează comisiile școlare comitacense, și Corpul inspectorilor școlari de stat; la început unul pentru 2-3 comitate, apoi 2-3 pe comitat. Având în spate întregul “eșafodaj statal”, ei vor domina net forurile bisericești naționale, iar cei mai zelosi vor cutreiera toate satele Transilvaniei, luând măsuri pentru a grăbi procesul de asimilare națională. Aceasta lege a fost numai începutul unui lung sir de reglementări menite să micșoreze ponderea învățământului în limbile naționalităților.²⁰

Episcopul Andrei Șaguna se folosește cu abilitate de prietenia sa cu baronul Eotvos (erau foști colegi de școală) și insistă pe lângă ministru, pentru a aproba “Statutul organic al bisericii ortodoxe.”²¹ Actul a fost elaborat în *Congresul Național Bisericesc*, ținut în anul 1868 la Sibiu. Proiectul a fost prezentat ministrului în data de 24 aprilie. A fost susținut de deputații români Vincentiu Babeș, George Ionovici, Ioan Pușcariu, Alexandru Mocioni, Aurel Maniu, Sigismund Borlea, Aloisiu Vlad. În Casa Magnaților, proiectul a fost susținut de Sigismund Pop și Andrei Șaguna. Pe baza acestui proiect a fost elaborată Legea din data de 24 iunie 1868 *În cauza celor de confesiune greco-orientală*, prin care mitropolia română devine egală în drepturi cu cea sârbească. Prevederile legii din 1792 se extind și asupra ei, în sensul că, pe

¹⁹ *Ibid.*, p. 132

²⁰ *Sate și școli*....., p. 16-17

²¹ Marina Lupăș Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Institutul de Istorie Națională, Sibiu, 1945, p. 233-244

langă egalitatea în drepturi între credincioșii ortodocși și cei de alte confesiuni, legea stabilește autonomia provinciei metropolitane. Se acordă Congresului Național Bisericesc dreptul de a reglementa problemele bisericești și școlare în limitele legii. Congresul, un veritabil “parlament al românilor”, era alcătuit din deputați mireni și laici. Congresul avea drept de decizie în organizarea adunărilor bisericești și diferendele judecate de tribunalele ordinare. La 16 septembrie 1868, se deschide primul Congres Național pe baza noii legi (arhieriei, 30 de deputați ai clerului, 60 de mireni și 10 deputați din confidii). În deschidere, Șaguna precizează: Congresul este “... reprezentantul legal și canonic al întregii provincii metropolitane, prin urmare e competent a aduce și conduce treburile administrative, economice, bisericești, școlare și fundamentale.” Propune congresului un “proiect de regulament pentru organizarea treburilor bisericești, școlare și fundamentale”, pe baza căruia o comisie de 27 de deputați a elaborat *Statutul organic al bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania*. Proiectul prevedea deplina autonomie școlară și bisericească; introducerea limbii române în toate corespondențele oficiale cu guvernul și autoritatea publică, înființarea a două episcopii, la Oradea și Timișoara. Proiectul a fost sancționat de către împărat după unele modificări, la 28 mai 1869. Șaguna a reușit astfel ca Mitropolia ortodoxă română, înființată pe baza unui act promulgat de împărat, să fie asigurată printr-un articol special de lege al dietei maghiare.²² Mitropolitul Șaguna a reușit astfel, printr-o mișcare abilă să salveze școlile confesionale și biserica ortodoxă din Transilvania. Iată ce scria despre acest lucru C. Stere, în *Viața Românească*, în 1909: “Marele Mitropolit Șaguna, prin Statutul organic al bisericii ortodoxe române a reușit să dea o organizare atât de largă și de adânc democratică, încât nu i-am putea găsi o analogie decât doar în organizarea unei parohii engleze, sau a unui “tawship” american.”²³

Următorul pas al Mitropolitului Șaguna a fost reorganizarea învățământului național ortodox în toată Transilvania. Așa apare *Regulamentul provizoriu pentru administrarea învățământului național*, care trebuia supus Congresului la o dată stabilită ulterior.

Regulamentul avea 46 de articole, grupate pe trei părți: Partea I Școala (localul, frecvența, obiecte de învățământ). Partea a II- a *Condiții de numire a învățătorilor*; partea a III-a *Organizarea inspecțiilor*.

Partea I, Școala. Articolul I arăta caracterul confesional și național al școlilor populare românești înființate de românii ortodocși. Art. II obliga

²² N. Bocșan, I. Lumperdan, Ion-Aurel Vlad, *Etnie și confesiune în Transilvania, sec. XIII-XIX*, Fundația “Cele trei Crișuri”, Oradea, 1994, p. 185-186

²³ Marina-Lupaș Vlasiu, *op. cit.*, p. 233-234

consistoriul să îndeplinească condițiile prevăzute de lege pentru funcționarea școlilor naționale și confesionale. La art.III erau prevăzute condițiile ce trebuiau îndeplinite de Comitetele parohiale, în ceea ce privește edificiul școlar, frecvența și planul de învățământ. Articolele 4, 5 și 6 stabileau caracteristicile tehnice ale sălilor de curs (luminozitate, spațiul, umiditatea și distanța dintre localul școlii și satele arundate).

Referitor la frecvență, elevii între 6 –12 ani erau obligați să urmeze cursurile zilnic, iar între 12-15 ani, duminica și la sărbători. Vara, de cel puțin 2 ori pe săptămână iar iarna de 9 ori. Dacă duminica nu exista timp destul pentru astfel de activități, se continua în cursul săptămânii. Articolul 10 îl obliga pe preot să-i îndrume pe copii la școală, arătându-le folosul învățării. De asemenea, trebuia să raporteze Consistoriului care părinți nu-și trimit copii la școală și să stabilească pedepsele (gloabe). Inspectoratul local era obligat să execute asupra părinților pedepsele prevăzute atât în prezentul regulament, cât și în legea din 1868 (pentru prima absență 50 de creișari, a doua 1 florin, apoi 2 florini, și la a treia 4 florini. La a cincea absență, copilul era dat în grija unui tutore, părintelui revenindu-i cheltuielile de întreținere - art. 12). Inspectoratul cercua avea obligația să cerceteze dacă judele comunal a încasat amenzile și să facă raport Consistoriului.

Regulamentul indica și materiile obligatorii în școlile confesionale: Religia, Citirea și Scrierea, Aritmetica cu cifre și din cap, Cunoașterea măsurilor, Gramatica română, Elemente de fizică și istorie naturală, Geografia și istoria patriei, Economie practică și grădinărit, Drepturi și îndatoriri cetățenești, Cântarea bisericească și națională, Deprinderi de gimnastică și exerciții militare. La art.16 se prevedeau reguli de conduită în școala și în afara ei, întreținerea materialelor didactice și mobilierului, care cădeau în sarcina părinților. La art.19 se stabilea că pentru copii săraci, cărțile puteau fi cumpărate din fondul de amenzi.

Vacanțele au fost stabilite la 4 luni pentru școlile satești, 3 luni pentru cele de la oraș; putând fi scurtate dar nu lungite. Lunile august-septembrie erau luni de repaos total, în rest numai zile libere de sărbători și cu prilejul muncilor agricole. În vacanțe, în fiecare Duminică, elevii din grupa mare erau obligați să rămână 2 ore după slujbă la biserică, iar ceilalți după-masa.

În partea a II-a, art.27-41, regulamentul se referă la învățători. Aceștia trebuiau să aibă studii de specialitate, cu diplomă (Testimoniu de calificare). Ei erau obligați să obțină aprobarea Consistoriului până la data de 4 iunie 1870. Parohiile își puteau alege profesorii dintre cei examinați de Consistoriu. Abaterile disciplinare puteau fi pedepsite doar de Consistoriu, după o anchetă prealabilă. Parohiile care puteau asigura un salariu mai mare decât altele,

aveau drept de alegere a învățătorului. Învățătorul trebuia sprijinit de preot, care era responsabil și de înaintarea acestuia în grad. Salariu era stabilit prin contract, între 40 de coroane și 120 de florini anual. De asemenea, comunitățile trebuiau să asigure locuință și grădină învățătorului. Contractele nu puteau fi anulate.

Partea a III-a, art. 42-47, reglementa activitatea de inspecție școlară. Aceasta era efectuată de preotul paroh și delegații Consistoriului, care trimiteau rapoarte Senatului școlar. Inspectorii cercuali, numiți în 4 iulie 1870, aveau datoria să verifice cel puțin o dată pe an fiecare școală din cercul lor. Inspectorii erau renumerați cu câte 2 florini pentru fiecare inspecție. Membrii senatului școlar aveau obligația să inspecteze și ei școlile, dar regulamentul nu stabilea numărul acestor inspecții. Regulamentul prezentat a intrat în vigoare în anul 1870.²⁴

După adoptarea statutului, se trece la reorganizarea întregului învățământ confesional din Transilvania, în sensul alinierii la lege și a unificării metodelor pedagogice, precum urmează: școala poporală va avea trei clase și fiecare clasă avea 2 ani sau două despărțăminte. Materia de învățământ era împărțită pe clase și despărțăminte. În clasa I-a se învață Religia – 6 ore, Exerciții de limbă – 4 ore, Scriere, citire – 9 ore, Socoata – 5 ore, Cântarea și gimnastica. În clasa a II – a se studiau: Religia – 7 ore, Exerciții de limbă – 2 ore, Scrierea și citirea – 7 ore, Gramatica – 3 ore, Geografia – 2 ore, Cântarea și gimnastica. În clasa a 3-a se studia pe două despartaminte: orele erau grupate astfel: Religia – 5 ore în despărțământul I și 3 ore în despărțământul II, Scriere, citire 5-3 ore, Gramatica 3-3, Socoata 3-3 ore, Geografia 2-2 ore, Istoria 2-2 ore, Istoria naturală 2-2 ore, Fizica 0-2 ore, Drepturi și îndatoriri cetățenești 0-2 ore, Economia 2-2 ore. Cântarea bisericească se făcea cu toate clasele de 2 ori pe săptămână, câte o jumătate de oră. Cântarea națională la fel, dar numai o jumătate de oră. Pentru gimnastică, elevii erau împărțiți în 2 grupe și se făcea în fiecare săptămână câte o jumătate de oră.²⁵ Anul școlar începea la 1 octombrie și se termina la 31 iunie. Luna iulie era rezervată examenelor. Cursurile se țineau zilnic: 5 ore, 3 dimineața și 2 după-masa. Anul școlar avea 2 semestre: primul ținea până în februarie, cu examen de sfârșit de semestru în martie. După examen, continua Semestrul II.²⁶ Structura anului școlar și programele de învățământ își propuneau reducerea analfabetismului, care atingea cote alarmante. În anul 1869, 63% din populația Ungariei era neștiutoare de carte, 9,7% nu știau să citească și să scrie²⁷. Pentru români

²⁴ AN - DJBh, Bihor, *fond Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dos. 43/1870, f. 23-40

²⁵ P. Radu, *Contribuții la dezvoltarea învățământului în Banat*, Arad, 1975

²⁶ *Ibid.*, p. 170-171

²⁷ Leon Jean Constantinescu, *Chestiunea Transilvaniei*, Buc., ed. Jurnalul Literar, 1997, p. 134-148

situația era și mai îngrijorătoare, (70%) . Intenția reducerii analfabetismului la sate era lăudabilă. Autoritățile ecleziastice s-au lovit însă de numeroase greutăți: lipsa de manuale, lipsa materialului didactic, învățători insuficient pregătiți. Din această cauză, la multe din școlile populare românești, o serie de obiecte din planul de învățământ, mai ales din ramura realistă, nu se predau²⁸. Cel mai mare accent se punea pe Cântatul național și bisericesc; Religie, Scris și citit²⁹. An de an, organele superioare bisericești făceau apel la respectarea planului de învățământ. În majoritatea cazurilor, rapoartele comisarilor școlari constatau lipsurile și propuneau remedierea lor, pentru a evita aplicarea unor sancțiuni. Încet dar sigur, preocupările pentru îmbunătățirea conținutului învățământului încep să dea roade. Dacă în prima jumătate a sec. XIX se foloseau în școli manuale tipărite la Viena și Buda, adesea simple traduceri, după 1850 ele sunt înlocuite de cele elaborate de autorii români. Pentru greco-catolici exista o tipografie la Blaj, încă din sec. XVIII, iar pentru cei ortodocși se înființează o tipografie la Sibiu, în anul 1850. Puțin mai târziu s-au înființat tipografii diecezane la Arad, Caransebeș și particulare la Brașov, Gherla, Arad și Lugoj.³⁰ Dintre autorii de manuale tipărite la Sibiu, îi amintim pe : Zaharia Boiu, Visarion Roman, Ioan Popescu, Vasile Petri, D. Petrovici-Barcianu, Ion Darius, Demetriu Dogariu, Teodor Ciontea ș.a. Pentru a ne face o imagine asupra acestor manuale, iată care au fost titlurile celor folosite în școlile confesionale ortodoxe: *Istoria biblică*, Sibiu 1875; *Catehismul mic*, Sibiu 1876; *Întâia carte de citire* de Ion Popescu, Sibiu 1875; *A doua carte de citire* – Ion Popescu, Sibiu 1875; *Geografia Ungariei* - N. Pop, Brașov 1876; *Istoria Ungariei* – N. Pop, Brașov 1875; *Drepturile și datorințele civile*, Sibiu 1874; *Computul în școala poporală*, I. Popescu, Sibiu 1875; *Sistemul metric* – V. Petri, Sibiu 1876; *Elemente de geometrie* – I. Iacobescu, București 1873; *Istoria naturală*, Emeric Andrei, Timișoara 1876; *Elemente de istorie naturală* – D. Nanian, București 1874; *Fizica* - Teodor Roșu, Gherla 1872; *Curs de practica grădinaritului* – G. Vintila, București 1871; *Gimnastica* – G. Mocean, București 1873.³¹ Unele din aceste manuale aveau o pronunțată orientare științifică. Până în anul 1907, nu era obligatoriu ca manualele folosite în școlile confesionale, să aibă aprobarea Ministeriului Instrucțiunii din Budapesta . Acesta însă putea interzice manualele considerate ostile ideii de stat maghiar. Pe baza acestui drept, au fost interzise manuale valoroase din școlile confesionale și comunale românești, sub motiv că ar cuprinde învățături contrare statului. Ordinul nr. 14011/6 iunie 1877 interzice:

²⁸ Ibid., p. 24

²⁹ D. J. A. N. , *dos cit.*, f. 71

³⁰ P. Radu. *op. cit.*, p. 180

³¹ Ibid. , p. 182

Tuculescu Ioan – *Istoria românilor*, manual didactic pentru școalele populare române, Arad 1876; Vlădescu G. – *Elemente de geografie fizică și politică*, Ed. 3-a, București 1868; Laurian Treboniu – *Istoria românilor din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre*, Buc. 1873. Idem, *Atlante geografic, după L. Bonnefont*, adaptat pentru școalele române, Buc. 1868; Selegan Silviu – *Manual de geografie pentru tinerimea școlară*, Viena 1871; Moldovan I. M. – *Istoria patriei pentru școalele populare române din Ardeal*, Blaj 1871; Rusu I.V. – *Elemente de istoria Transilvaniei*, Sibiu 1865; Draghici Meletie – *Istoria Ungariei*, Timișoara 1874; Varna Dimitrie – *Geografia țărilor de sub coroana Ungariei*, Sibiu, 1875; Visarion Roman – *Carte de lectură românească pentru școalele române*, Sibiu, 1873; Stefan Pop – *Legendariu și exerciții de limbă pentru clasa a 2-a*, Blaj, 1872; Vasile Petri – *Elementariu sau Abecedariu pentru școalele românești, compus după principiile scriptologiei*, Sibiu, 1874. Pe urmă au fost interzise și altele: *Lecturariu românesc* de Aron Pumnul, și *Legendariu* de Ioan I. Papiu, Gherla, 1874. La 6 mai 1896 s-a alcătuit o altă listă care pune la index 65 de cărți românești printre care și D. Bolintineanu – *Viața lui Ștefan Vodă cel Mare*, Buc. 1863, și *Legende noi*, Buc. 1862.³² O scurtă privire asupra titlurilor de mai sus, ne face să ne dăm seama de ce ungurii le-au considerat periculoase pentru ordinea de stat existentă la acea dată. În afară de preocupările în ceea ce privește materialul didactic, au existat preocupări și pentru mai buna pregătire a învățătorilor. Dacă până spre jumătatea sec. XIX, puțini învățători aveau studii de specialitate, în a doua jumătate a secolului, tot mai mulți învățători erau absolvenți de “preparandie”, cu “testimoniu de calificare”, adică absolvenți ai unui colegiu pedagogic cu diplomă. Situația școlilor normale în Ungaria secolului trecut, unde se puteau pregăti aceștia, era aceasta: existau 91 de școli normale; 49 pentru băieți și 42 pentru fete. Alături de acestea mai existau 9 pentru educatoare și 7 pentru profesorii de la școlile de stat. Ultimele 16 sunt toate ungurești. O statistică din anul 1912 arăta că dintr-un total de 4.774 de elevi ai acestor școli, 419 erau români. Dintre ei, 369 mergeau la școli românești iar restul, la cele ungurești. Dintre cele 91 de școli normale, doar 7 erau românești: 3 ortodoxe și 4 greco-catolice. Cea mai veche școală normală românească a fost înființată în anul 1812 la Arad, prin nenumărate stăruințe la împărat. Motivul fondării a fost confesional, împăratul dorind generații de cetățeni credincioși, nicidecum creșterea culturii românești, naționale, care a fost meritul dascălilor de acolo. A doua a fost cea de la Sibiu, care s-a dezvoltat din cadrul seminariului teologic (1853). În anul

³² *Ibid.*, p. 184-185, mai vezi: M. Eminescu, *Transilvania sub dualismul Austro-Ungar*, ed. Salcolum, Buc., 1897, p. 101-162; AN-DJ Bihor, *dos. cit.*, f. 25

1849 a fost înființată din fonduri grănicerești, o preparandie la Orlat susținută doar 2 ani. Peste 10 ani se înființează o nouă preparandie la Năsăud, susținută până în anul 1868, când s-a mutat la Gherla, fiind preluată de Consistoriul greco-catolic. În anul 1868, baronul Eotvos, pe baza legii din 1868, înființează pentru români o preparandie de stat la Deva, care, deși a beneficiat o perioadă de profesori foarte buni, a fost maghiarizată cu timpul, încât în anul 1880 a ajuns ungurească. Cea dintâi școală normală greco-catolică s-a deschis la Blaj, a doua la Gherla, în anul 1869, a treia la Oradea. Inițial, preparandia din Blaj funcționa pe lângă Seminarul Teologic de acolo. Dintre cele 3 preparandii greco-catolice, 2 erau doar în parte românești (Oradea și Gherla). Cele mai importante materii (Istoria, Geografia, Constituția patriei, Maghiara și Economia) erau predate în limba maghiară.³³ Pregătirea elevilor în aceste școli era făcută temeinic. Cursurile durau 3 ani, erau dotate cu biblioteci întreținute din fondurile bisericești. Planurile de învățământ erau riguros stabilite. Dăm ca exemplu Planul de învățământ al Institutului Teologic *Andreeanu* din Sibiu, secțiunea Pedagogică, supus spre aprobare în anul 1877.

Anul I: Doctrina religiunii (istorie bisericească), 3 ore; Limba maternă – 3 ore; Istoria naturală (mineralogia și botanica) – 3 ore; Pedagogia (antropologia și psihologia) – 3 ore; Geografia și istoria – 3 ore; Matematica – 3 ore; Muzica vocală și instrumentală – 6 ore; Desen și caligrafie - 2 ore; Gimnastică – 2 ore.

Anul II: Doctrina religiei (mărturisirea ortodoxiei) – 3 ore; Limba maternă – 3 ore; Gramatica maghiară și germană – 2 ore; Geografia și istoria – 3 ore; Matematica – 3 ore; Istoria naturală (zoologia, zootehnia și pomologia) – 3 ore; Pedagogia (didactica și metodică specială) – 3 ore; Muzica vocală și instrumentală – 3 ore; Desenul și caligrafia – 2 ore; Gimnastica – 2 ore.

Anul III: Doctrina religiei – 2 ore; Limba maternă – 3 ore; Gramatica maghiară și germană – 2 ore; Caligrafia și istoria (și constituția) – 3 ore; Matematica – 3 ore; Fizica – 3 ore; Pedagogia, cu aplicații în școala practică – 5 ore; Muzica vocală și instrumentală – 3 ore; Desenul și caligrafia – 2 ore; Gimnastica – 2 ore; pentru Religie, Limba maternă, Geografie, Istorie, Matematica și Fizică se prevedea și metodică predării. Calificativele erau la fel ca și în școlile populare (F.B; E; B; S; I) Spre sfârșitul secolului se vor introduce materii noi: Legumăritul; Contabilitatea; Lucrul de mână; Psihologia; Istoria pedagogiei, Instrucțiunea practică; Chimia și Igiena.³⁴ Deoarece nu toate școlile beneficiau de învățători foarte bine pregătiți

³³ L. Triteanu, op.cit., p. 75

³⁴ M. Păcurariu, *Doză sute de ani de învățământ tologic la Sibiu (1786-1986)*, Sibiu, 1990, p.82-85

profesional, dar și pentru discutarea diverselor probleme apărute în cadrul procesului de învățământ, începând cu anul 1857 se vor ține anual conferințe învățătoresci. Prima s-a ținut la Timișoara. Ele durau o zi, cel mult 2 și participau toți învățătorii arondați la cercul respectiv. Erau deschise de reprezentantul episcopului, în prezența inspectorului școlar districtual. La aceste conferințe se făcea un schimb de păreri asupra unor probleme metodice, pe baza unui referat prezentat de unul din participanți. Există obiceiul ca după referat să se țină lecții practice. Din documentele unor astfel de conferințe, se poate constata că se punea accentul pe îmbunătățirea metodei de predare, rezolvarea problemelor care frământau școala poporală (lipsa de materiale, metodica, frecvența, criza financiară, relația cu statul și comunitatea, etc.). Referindu-se la aceste discuții în cadru organizat, Andrei Șaguna spunea că ele urmează “metoda de instruire reciprocă a renumiților pedagogi englezi Bell și Lancasteru”³⁵. Fiind considerate ca mijloc al îmbunătățirii metodelor didactice, aceste consfătuiri nu introduceau clasificări. Deși utile la început, după vreo 10 ani de activitate, cercurile încep să stagneze. Din acest motiv, spre sfârșitul secolului se încearcă găsirea unor noi forme de organizare. Ministrul îi va obliga pe învățători să participe la cursuri practice ținute în Ungaria, de obicei vara. Acestea erau costisitoare și neinteresante pentru români, deoarece se discuta mai ales metodică predării limbii maghiare. O metodă alternativă a fost organizarea în cursul anului 1875 a unui curs pedagogic la Sibiu cu durata de 18 zile. De-abia în anul 1898 se reintroduc conferințele învățătoresci.³⁶ Din rândul învățătorilor români, unii s-au făcut remarcați prin preocupări metodice. În acest sens merită semnalată lucrarea învățatorului Ioan Vancu, *Conspect săptămânal al materialului de învățământ, propus în școala poporală română*, care a apărut la Arad în anul 1894; prezentat în numărul trecut al revistei *Crisia*

Cu toate eforturile depuse, nu în toate școlile populare se respectau programele de învățământ. Cauzele erau multiple: sărăcia, ignoranța, nepăsarea organelor bisericești. Consecința însă, era una singură. Școlile care erau găsite în neregulă după inspecția de stat, după un termen de gratie, erau închise și în locul lor apăreau școli comunale sau de stat cu limba de predare maghiară. Acestea sunt motivele pentru care, mișcarea pentru învățământ național avansează repede. Ea pornește din centrele episcopale. Se dau dispoziții, se constituie “Senatele școlare”, protopopii cutreieră satele și îi lămuresc pe oameni, iau hotărâri, numesc dascăli. S-au păstrat foarte multe documente care atestă aceasta. De exemplu, în eparhia Gherlei, sâtenii vor

³⁵ Arhivele Mitropoliei Sibiului, *Circulara nr. 62/1870*, apud. Popeangă, *op.cit.*, p. 204

³⁶ AN- DJBh., *fond cit.*, dos. 18/1990, f. 25

ca “școala lor să fie și să rămână confesională pentru tot viitorul, împreună cu dascălul”. De aceea se vor îngriji să cumpere manuale, să-și trimită copii la școală, să repare clădirea și să plătească dascălul³⁷. Satele fac declarații pompoase intitulate la fel: “Solemna declarațiune”, etc. Iată ce citim în declarația Bocsei Române, satul unde s-a născut Simion Barnuțiu, redactată la 7 decembrie 1869: “cu ajutorul lui D-zeu, subscrișii membrii aleși ai comitetului comunei Bocsa Română și antiștii bisericești ai aceleiași, facem cunoscut tuturor cuveniților aceea că, având noi școală poporală, pre aceea de religiune greco-catolică, iar de națiune română, în comună pură română, ca confesională și română voim a fi de pe fii pe fii, până vor exista români pe lume, română ca și până aci.” Fruntașii satului, între care și rudele lui Bărnăuțiu, se ofereau să susțină școala, să o mărească, să-i îmbunătățească starea prin contribuții generale, prin gloabe aruncate asupra părinților care nu-și trimiteau copii la școală, prin alte gloabe ale judecătorilor sătești, să ridice în viitor un nou edificiu, după lipsa dreaptă, totdeauna cu carele și palmile.³⁸ De asemenea problemele școlare ocupă un loc tot mai mare între problemele protopopilor. Se organizează conferințe, se trimit formulare tipizate pentru a se întocmi statistici cu privire la situația la învățătură, pregătirea dascălilor, starea edificiilor școlare, salarii (legea stabilea un salariu minim de 300 florini/an, mărit prin legi succesive, plus locuință, lemne, alimente. Baremul putea fi rareori atins.) Forumurile bisericești, în confruntare tot mai dură cu legile etatizante care impuneau condiții de neatins în organizarea școlilor, dau adevărate lupte, atât cu autoritățile școlare, cât și cu mentalitățile țăranilor români. Darea culturală cerută satelor, nu ajunge pentru adaptare la cerințele legii. De aceea, se suplimentează din fondurile bisericii, se creează fundații culturale, cu scopul ajutorării învățământului (exemplu fundația “Jinga”)³⁹; sunt donate cărți pentru bibliotecile școlare. Mișcarea este însă subminată de autoritățile de stat, care nu doreau întărirea învățământului românesc. Pe lângă obstrucțiile autorităților, o serie de rapoarte menționează și alte impedimente, care vin dinăuntru comunităților: slaba pregătire a unor învățători, dezinteresul unor învățători supleanți, lipsa manualelor, dezinteresul preotului și al satului pentru plata învățătorului.⁴⁰ Desigur, se putea cere ajutor statului, însă acest ajutor era condiționat de transformarea școlii în școala comunală sau de stat, ceea ce însemna automat limba de predare maghiară.

Inspectorii școlari de stat intră în activitate încă din anii 1869-1870. În lungile călătorii de inspecție, ei scriu rapoarte incomparabil mai “întunecate”

³⁷ *Sate și școli*..., p. 23

³⁸ *Ibid.*, p. 23-24

³⁹ D.J.A.N. Bihor, *fond cit.*, dos. 55/1787, f. 44

⁴⁰ *Sate și școli*..., p. 28-30

decât Consistoriile bisericești. Ei scriu la Blaj, Sibiu, sau Gherla despre inexistența ori proasta îngrijire a edificiilor școlare, frecvența redusă, durata mult mai scurtă a anului școlar. Mult mai grav era însă faptul că, din cele 11 materii prevăzute în programă, nu se predau decât *scrisul, cititul, socotitul și religia* în majoritatea școlilor. De asemenea, se constata lipsa unei metode clare de lucru, cursurile de repetiție nu existau, iar la terminarea școlii, copiii rămâneau cvasianalfabeti. Soluția preconizată (după 3 avertismente) era transformarea școlii în școala comunală. În multe cazuri, școlile au fost închise fără avertismente prealabile. De exemplu, în eparhia Gherlei, cu 540 de parohii și 249 de școli confesionale, 62 riscau să fie închise.⁴¹

În fața acestor amenințări, românii își strâng forțele și hotărăsc să-și mențină prin orice mijloace învățământul național. Expresia cea mai înaltă a acestor hotărâri, este congresul școlar de la Blaj, desfășurat între 1-7 iunie 1873, sub președinția mitropolitului Ioan Vancea și a lui Gheorghe Barițiu. Reținem din declarația oficială a congresului: "Dacă învățământul va rămâne și pe viitor în tot același veșmânt, tot în același spirit în care e astăzi, va face din școlile noastre confesionale tot atâtea instituții maghiarizante". S-a hotărât crearea unui fond bănesc diecezan pentru ajutorarea comunelor sărace; mărirea salariului învățătorului la cel puțin 200 fl.; fie măcar și prin contopirea funcției de cantor cu aceea de dascăl; susținerea de școli comune pentru 2-3 sate, acolo unde nu poate fi susținută una în fiecare sat. Măsurile se pun repede în practică, se întocmesc liste, care apoi sunt trimise spre aprobare Ministerului de Instrucție. De exemplu, în eparhia Blajului existau 265 de comune care își puteau susține singure școala, iar 327 trebuiau să se grupeze câte 2-3. În zona Clujului, din 27 de comune, doar 10 își puteau susține singure școala. Mișcarea de regenerare dă roade repede. Românii din Transilvania vor dispune în anii 1875-1876 de 5 seminarii pedagogice (peparandii proprii); zeci de manuale, 5 reviste pedagogice, numeroase societăți didactice; numeroase fonduri școlare și aproape 3.000 de școli încadrate de numeroși învățători. De exemplu, în zona Sibiului, protopopiatul ortodox cu 20 de parohii avea în 1879, 16 edificii școlare noi, 2 în construcție, în valoare de 81.730 fl. Protopopiatul greco-catolic avea 19 școli confesionale, cu 17 școli de piatră. În fostele sate iobăgești, sărace, saltul, deși nu e la fel de spectaculos, totuși există. În regiunea Munților Apuseni existau în 1879, 5 clădiri noi, 7 modernizate potrivit legii, deși la congresul din 1873, una singură îndeplinea condițiile de funcționare. Se înregistrează îmbunătățiri și în ceea ce privește plata învățătorilor. Satele preferau plata în produse și bani. Dacă în 1869, retribuția medie convertită în bani a unui învățător era de 74 fl./an la

⁴¹ *Ibid.*, p. 31, mai vezi: V. Moga, *Scrieri istorice*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p. 299-303

greco-catolici și 79 la ortodocși (romano-catolicii plăteau 132 fl., iar reformații 198 fl.); se ajunge la 306 fl. respectiv 379 fl. (1895). În același an, media retribuției în cele 975 de școli de stat era de 768 fl., iar în cele 1.965 de școli comunale de 848 fl. Lutheranii plăteau 526 fl. De asemenea, nivelul de pregătire este altul. În anul 1879, în protopopiatul ortodox al Sibiului, din 27 de învățători, 16 absoviseră preparandia. În Apuseni, 4 învățători erau calificați, 5 erau preoți și doar 4 suplinitori fără studii. Singurul capitol unde nu s-au înregistrat ⁴²progrese notabile a fost frecvența, care era de 33% la greco-catolici și 31% la ortodocși în anul 1869. Ea se va menține cea mai scăzută din Ungaria și în anul 1889: 60,8% față de 85,6% la maghiari, 90,8% la germani și 84,7% la slovaci. Rapoartele semnalează ca motive ale frecvenței reduse sărăcia, exploatarea economică a copiilor, dezinteresul părinților. Din aceste motive numărul știutorilor de carte români din Ungaria, nu se ridică în 1890 decât la 14,1% (19,9% la băieți și 8,2% la femei).

Spre sfârșitul veacului, mulți considerau biserica răspunzătoare de proasta stare a științei de carte la români. Totuși, după 1868, modelul ortodox de organizare a învățământului confesional era privit cu admirație și s-a încercat copierea lui de către greco-catolici, dar nu cu același succes.⁴³

În jurul anului 1900 însă, tot mai mulți oameni de cultură ardeleni și tot mai multe publicații, doreau un învățământ național unitar, eliberat de sub tutela bisericii. Deși era recunoscut rolul bisericii ca apărătoare a naționalității, laicizarea școlii era considerată factor de progres⁴⁴.

III. Legile de maghiarizare

Eforturile de modernizare a învățământului românesc din Transilvania au fost împiedicate de politica de maghiarizare forțată prin învățământ, promovată de toate guvernele Ungariei dualiste. La o simplă enumerare, constătam ca numărul legilor restrictive la adresa învățământului românesc este destul de mare: 1876 – autorizarea introducerii școlilor de stat maghiare în locul celor românești considerate necorespunzătoare; 1879 – obligativitatea predării limbii maghiare în școlile confesionale, 1881 – obligativitatea predării limbii maghiare în grădinițe; 1882 – obligativitatea

⁴² *Ibid.*, p. 34-44

⁴³ Mario Ruffini, *Isoria românilor din Transilvania*, ed. "Proteus", Buc., 1993, p. 212

⁴⁴ V. Popeangă, *Școlile românești din Transilvania și lupta pentru unire (1867-1918)*, ed. Did., Buc., 1974, p. 71

cunoașterii limbii maghiare în preparandii; 1886 – introducerea obligativității limbii maghiare în școlile medii; 1893 – legea salarizării; 1904 – crearea noțiunii de “școală ilicită”; 1907 legea Appónyi; 1913 – legea electorală; 1917 – zona culturală.⁴⁵

În anul 1876, începe acțiunea de înființare a școlilor comunale.

Statul maghiar înființează astfel de școli atât în zonele unde nu existau școli confesionale, dar și unde existau, mai ales în satele mixte, pentru a-i atrage pe copii români. Toate fondurile disponibile erau dirijate acestui scop.⁴⁶ Prima mare lovitură la adresa românilor este *legea Trefort* (articolul de lege XVIII/1879), elaborat de ministrul cu același nume. Proiectul prezentat parlamentului maghiar, prevedea printre altele, ca în termen de 6 ani, limba maghiară trebuie să fie introdusă în toate școlile elementare. Toți învățătorii trebuiau să-și însușească această limbă.⁴⁷ Proiectul a fost votat cu toată opoziția deputaților români și a protestelor. Începând cu 30 iunie 1882, nici un învățător nu mai putea primi diplomă dacă nu știa limba maghiară. De asemenea, s-au introdus în toate școlile confesionale românești, între 3 și 6 ore de limbă maghiară săptămânal.⁴⁸ De asemenea, limba maghiară a fost introdusă și în grădinițe.⁴⁹ În anul 1883 se votează *Legea pentru instrucția în școlile medii* (legea XXX), care privea numai învățământul mediu sau secundar. Acesta afecta gimnaziile românești de la Blaj, Brașov, Beiuș și Năsăud. Legea prevedea introducerea obligativității predării Limbii și literaturii maghiare, iar în clasele 7-8, ea se predă în limba maghiară. Limba maghiară devenea obiect de examen la maturitate. Diplomele erau redactate în limba maghiară, iar un reprezentant al ministerului asista la examen. De asemenea, reprezentanții ministerului aveau drept de control la gimnaziile confesionale românești, încalcând astfel autonomia bisericii.⁵⁰ Împotrivirea românilor s-a manifestat chiar prin nesupunere civică, cum ar fi înlocuirea steagului maghiar cu cel românesc pe clădirea gimnaziului din Beiuș, cu prilejul vizitei episcopului romano-catolic L. Schlauch din Oradea. Drept represalii, elevul care a schimbat steagul și trei profesori au fost arestați, iar limba de predare la clasele superioare a devenit maghiara (cu excepția Limbii române și Religiei)⁵¹.

⁴⁵ D. Berindei, *el. Cult. Între Rom. și Trans.*, în *Studii și materiale de Istorie Modernă*, ed. Acad., Buc. 1979, p. 171-185

⁴⁶ G. Sima, *op.cit.*, p. 15

⁴⁷ Șt. Pascu, *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice și stat.*, tip. Lumina, Blaj, 1944, p.246

⁴⁸ Fr. Păcuraru, *op.cit.*, p. 137-142

⁴⁹ P. Teodor și colaboratorii, *Memorandumul...*, ed. II-a, ed. Progresul Românesc, Buc.,1994 p.51-52

⁵⁰ Fr. Păcurariu, *op. cit.*, p. 142

⁵¹ *Ibid.*, p. 145

La 19 ianuarie 1891, începe discuția în camera deputaților asupra unui proiect de lege ce urmărea intensificarea maghiarizării; anume *Legea azilelor (grădinițelor) de copii*. Proiectul, care a fost votat, obliga toate comunele să înființeze grădinițe, altfel spus azile de copii. Părinții care nu erau capabili să vegheze asupra copiilor erau obligați să-i trimită acolo de la vârsta de trei ani. Cum populația românească din Transilvania era cea mai săracă, era obligată să-și trimită copii la maghiarizare. Acolo învățau să recite și să cânte în maghiară, limbă care se vorbea cel puțin jumătate de zi. Sistemul nu s-a generalizat însă, datorită excesului de zel. Cultele nu s-au înțeles cu privire la rugăciunile comune. Ministrul Kaloky, îngrijorat de rezervele lui Carol I la înnoirea tratatului secret cu Austro-Ungaria, a stăruit personal ca legea să nu se aplice.⁵²

O altă lege restrictivă pentru români a fost *Legea pentru salarizarea învățătorilor*, introdusă în dezbaterile camerei la 26 aprilie 1893 și votată câteva zile mai târziu. Potrivit legii, școlile confesionale și comunale trebuiau să întregască salariul învățătorilor, ridicându-l la 600 fl. anual pentru un învățător "ordinar" (definitiv) și la 400 fl. pentru un învățător ajutător. Comunele care nu puteau întregi salariul, puteau face apel la stat. În schimbul ajutorului, școala era transformată în școală comună sau de stat, ceea ce însemna automat limba de predare maghiară.⁵³ Contele Appónyi a propus ca în cazul abaterilor disciplinare ale învățătorilor împotriva statului, ancheta să o desfășoare comisia administrativă a comitatului. Dacă doi sau trei învățători erau înlăturați succesiv din motive politice, ministrul avea dreptul să închidă școala și să deschidă în locul ei una de stat. La discuțiile din casa magnaților au luat cuvântul toți cei trei episcopi ortodocși români (Mitropolitul Miron Romanu de la Sibiu, Episcopul Ioan Meșian de la Arad și N. Popa de la Caransebes). Nu s-a reușit respingerea proiectului.⁵⁴ Biserica trebuia să cheltuiască sume imense cu întreținerea învățătorilor, mergând până la 246.105 fl. anual. Legea a pus în dificultate în special comunele care, la încheierea contractelor pe baza legii din 1868 au înscris sume false, pentru ca școlile să nu fie închise.⁵⁵ Era nevoie de o subvenție de 34. 699 fl., sumă pe care biserica cu greu o putea strânge. Referindu-se la această situație, presa maghiară scria : "ori să devii maghiar pentru a putea beneficia de învățătură, ori să-ți păstrezi caracterul și să devii analfabet".⁵⁶

⁵²V. Stoica, *Suferințe în Ardeal*, ed. III-a., ed. Murion Impex S.R.L., Cluj-N, 1994, p.142

⁵³ *Ibid.*, p. 156

⁵⁴ G. Sima, *op. cit.*, p. 19,20

⁵⁵ Fr. Păcurariu, *op.cit.*, p.148-149

⁵⁶ G. Sima, *op.cit.*, p. 21

Paralel se încearcă maghiarizarea numelor, trimițându-se circulare prin protopopiate și școli, îndemnând elevii și profesorii să-și schimbe numele, pentru a da dovadă de “patriotism, curaj și fuziune cu patria maghiară”.⁵⁷

În anul 1904, sub guvernul Tisza, se introduce în discuția camerei proiectul de lege Berzeviczy, propus de Ministrul Cultelor și Instrucțiunii, cu același nume. Potrivit acestuia, în învățământul primar urmau să se introducă 17 ore de Limba maghiară săptămânal, rămânând doar 15 pentru celelalte obiecte.⁵⁸ Conducătorii bisericilor din Ungaria, au fost invitați în mai 1904 la o consfătuire la Budapesta. Episcopii români au respins categoric proiectul. Oricum, guvernul Tisza a căzut și odată cu el și proiectul. În schimb, crește exigența la examenele de atestat (în ceea ce privește însușirea limbii maghiare).

Ofensiva împotriva școlii românești este criticată nu numai în adunări populare, ci și în programele politice naționale. Memorandum-ul cuprinde de exemplu, un capitol întreg dedicat problemei bisericii și școlii.⁵⁹ Împotriva acestor legi se manifestă și P.N.R., care în conferința din 1881, cere oprirea ofensivei statului împotriva învățământului românesc și recunoașterea dreptului la educație.⁶⁰

Apogeul politicii de maghiarizare forțată prin școală a fost atins de *legile lui Apponyi*, Ministrul al instrucțiunii, în anul 1907. Legile doreau desființarea școlilor confesionale românești, sârbești și slovace; înlocuirea lor cu școli de stat în limba maghiară. El aduce în parlament 2 proiecte de legi. Unul pentru *salarizarea învățătorilor*; iar celalalt stabilește *raportul de drept și salariile învățătorilor de la școlile comunale si confesionale*. Ambele proiecte, care au dus la vii discuții în cameră (mai ales că, din anul 1905 P.N.R. adopta tactica activistă), au fost votate, fiind sancționate de împărat în mai 1907 și puse imediat în aplicare. Potrivit acestora, învățătorul era declarat “oficiant public”, fiind obligat să jure credință statului maghiar (art.1). Potrivit jurământului, învățătorul era dator să dezvolte și să întărească în elevi spiritul de atașament față de patria maghiară (art.17). La art.19 se cerea ca după terminarea celui de-al 4-lea an de școală, elevul să se poată exprima prin viu grai și prin scris în limba maghiară.⁶¹ Ceea ce este interesant însă, este că potrivit art.14, întreținerea școlilor, plata învățătorilor, cade tot pe seama comunei bisericești. Edificiile școlare, fundațiile de sprijin, tot venitul școlii, trebuia predat statului. În schimbul acestora, statul se obliga să pună, *pe cât*

⁵⁷ Jean L. Constantin, *op.cit.*, p. 154

⁵⁸ *Ibid.*, p. 144

⁵⁹ V. Stoica, *op.cit.*, p. 143

⁶⁰ Pompiliu Teodor și colab. *op.cit.*, p. 323-323

⁶¹ Titus Podea, *Transilvania*, ed. Fundației Culturale Române, Buc., p. 60

e cu puțință în posturi, învățători de religia majorității locuitorilor.⁶² De asemenea, prevederile privitoare la salarizare priveau același scop ascuns, trecerea școlilor pe seama statului, prin salariile prohibitive pentru comunitățile românești. Salariul unui învățător era fixat la 1.000 coroane anual, cu gradații din 5 în 5 ani, de 100 sau 200 de coroane, care se ridicau până la 1000 de coroane. Ca și până atunci, comuna era obligată să asigure locuință, lot și alimente învățătorului. Dacă se dorea, printr-o cerere se putea cere ajutorul statului, în condițiile art. 19. De asemenea, se cerea predarea unor materii în limba maghiară (Maghiara, Istoria, Aritmetica, Geografia și Constituția), după planul de învățământ și numărul de ore elaborat de stat. Registrele școlii trebuiau redactate în ungurește. Statul putea interveni în numirea învățătorilor și în cazul abaterilor politice.⁶³

Urmările legii au fost multiple. Multe școli românești au fost nevoite să ceara întregirea salariului. De asemenea, multe au fost închise. Într-o statistică din anul 1910, se arăta că, în toată Transilvania s-au închis 420 de școli românești.⁶⁴ Pentru a face față legii, în octombrie 1909, are loc un Congres Național Bisericesc al Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei. S-a votat un nou regulament privind organizarea învățământului în școlile populare, care ținea seama de prevederile legii. De asemenea, darea culturală sporește în unele cazuri până la 180% față de impozitul datorat statului.⁶⁵ De parcă nu era de ajuns, legea 46/1908 interzice responsabililor școlilor comunale să perceapă taxe școlare de la elevi. Legea le pune la dispoziția statului, prin ajutorul la întregirea salariului.⁶⁶ În anul 1909, Appónyi dă un *decret privind studiul religiei în limba maghiară*. Din anul 1913, învățătorii sunt subordonați administrației, în sensul că primesc calificative după cunoșterea și promovarea limbii maghiare în școală și în afara ei. Tot în acel an, printr-o *lege electorală specială*, elevii care terminaseră 6 clase primare, puteau să voteze. Pentru a primi drept de vot, trebuiau să treacă un examen în fața unei comisii ministeriale, care, de fapt testa cunoștințele de limbă maghiară. Un exemplu în acest sens este examenul ținut la Școala Normală din Sibiu, în anii 1917/1918, când datorită calificativului de la Limba maghiară, nici un elev nu a primit drept de vot.⁶⁷

Urmările legilor de maghiarizare au fost în general acestea: creșterea numărului de analfabeți și micșorarea numărului de școli românești. În anul

⁶² G. Sima, *op.cit.*, p. 21-13, mai vezi: Fr. Păcurariu, *op.cit.*, p. 154

⁶³ *Ibid.*, p. 27-28

⁶⁴ Fr. Păcurariu, *op.cit.*, p. 155

⁶⁵ *Ibid.*, p. 159

⁶⁶ *Ibid.*, p. 157

⁶⁷ J. L. Constantinescu, *op.cit.*, p. 144

1906 de exemplu, analfabetismul la români era de 39,2% iar la maghiari de 33,5%. Efortul de maghiarizare a însemnat de fapt și reducerea numărului de școli de stat acolo unde era nevoie de ele, pentru a crea școli de stat românilor, care oricum nu le frecventau.⁶⁸ La finele secolului XIX, românii aveau 1.356 de școli confesionale ortodoxe și 1.196 greco catolice. Interesant este însă felul în care au evoluat în timp, comparativ cu ale altor naționalități:

Anul	Școli de stat	Școli comunale	Școli confesionale	Școli private
1868		479	13319	
1881	318	1686	13683	173
1882	368	1763	13745	184
1894	882			
1896	1359	1910	13430	252
1912	3051	1381	11927	276

Anul	Limba maghiară	Limba română	Limba română și maghiară
1872	7991	2878	
1877	7024	2773	
1882	7597		
1896	9948	2284	709
1912	13199	2257	

Deci, în timp ce numărul școlilor maghiare s-au dublat, românii au cu 621 mai puține. Existau 600 de școli de stat în teritoriile locuite de români, afară de cele comunale. De asemenea, dintre copii români cu vârsta între 6-12 ani, 230.855 frecventau școala. Dintre aceștia, 169.296 în școli românești, 60.080 în cele ungurești, 696 în cele nemțești. Din categoria de vârstă de 12-15 ani, 48.470 copii frecventează școala, din care 8.222 la școli ungurești și 32 la școli nemțești.⁶⁹ Pentru a înțelege mai bine această stare de lucruri, trebuie să menționăm că ungurii formau doar 54,4% din populația Ungariei iar românii 16,1%, potrivit recensământului din 1910.⁷⁰

Ultima mare încercare de maghiarizare, sortită dealtfel eșecului, a fost proiectul numit *zona culturală*. La începutul primului război mondial, în Transilvania existau 2.655 de școli populare ortodoxe și greco-catolice. În primii ani ai

⁶⁸ *Ibid.*, p. 183-19

⁶⁹ L. Triteanu, *op.cit.*, p. 38

⁷⁰ *Ibid.*, p. 37-38

războiului, pentru a atrage bunăvoința României s-a încercat ameliorarea situației învățământului românesc. Guvernul Tisza nu a reușit însă acest lucru. După ce la guvernare ajunge Weckerle Sandor și Ministrul al instrucțiunii Appónyi Albert, se reia ofensiva împotriva școlii românești. Preconizata zonă culturală era considerată un scut protector față de România. Ea cuprindea o serie de județe de-a lungul graniței cu România, și anume: Caraș Severin, sudul Hunedoarei, Făgăraș, Sibiu, Brașov, Târnava Mare, iar din octombrie 1917 și Bistrița Năsăud.⁷¹ În aceste județe, toate școlile românești trebuiau etatizate. Biserica își pierde dreptul de control, Limba română era redusă la 6 ore săptămânal, plus Religia. Învățătorii trebuiau să cunoască perfect limba maghiară. Ministrul motivează aceste preluări prin fuga preoților și învățătorilor în România și dezertările din armata maghiară. Însă nu numai școlile din regiunea amintită au beneficiat de acest regim. Măsuri dure s-au luat și împotriva instituțiilor teologico-pedagogice românești. Cele de la Sibiu și Blaj sunt evacuate la Oradea. Toate sunt încadrate cu comisari imperiali cu drept de decizie și control. Se are în vedere eliminarea caracterului românesc al acestora.⁷² În octombrie 1917, contele Appony îl numește pe baronul Emil Horvath comisar regal pentru reglementarea problemelor școlare și confesionale românești. Prin măsurile aplicate, dispar 507 școli confesionale românești, adică 23% din total. De asemenea, se trece în bugetul statului suma necesară înființării în zona culturală a 1.600 de școli de stat și a încă 800 școli Froebel în județele învecinate. În primele luni ale anului 1918, se suprimă subvenția acordată bisericii și unui număr de 238 de școli din zona culturală. Opera distructivă asupra învățământului românesc va înceta datorită retragerii baronului Horvath (din cauza neînțelegerilor cu nunțul apostolic din Viena) și prăbușirii imperiului austro-ungar.⁷³

Legile de maghiarizare au avut urmări dezastruoase pentru învățământul românesc din Transilvania. Ele au fost confirmate chiar și de Institutul Maghiar de Statistică, într-un studiu din anul 1918.

Școli cu limba de predare	1871	1886	1890	1895	1900	1918
Maghiară	5818	8267	8994	9693	10325	14014
Română	2878	2473	2582	2340	2157	2578
Germană	1232	668	674	462	383	417
Slovacă		1349	1115	759	528	322
Sârbă	2547	289	312	158	135	256
Ruteană		288	211	94	93	47

⁷¹ Fr. Păcurariu, *op.cit.*, p. 164

⁷² *Ibid.*, p. 171

⁷³ *Ibid.*, p. 165- 177

Cu toate obstacolele puse în cale de legiuitori, elitele culturale și bisericești ale Transilvaniei, au căutat continuu să ridice nivelul pregătirii școlare a românilor. Cu rezultate mai bune uneori, mediocre în alte cazuri, a doua jumătate a secolului XIX, a însemnat un efort continuu de modernizare a învățământului românesc din Transilvania. Ceea ce nu s-a reușit din cauze străine voinței românilor, s-a împlinit după 1 decembrie 1918.

L'ENSEIGNEMENT CONFESSIONNEL DANS LA TRANSYLVANIE DUALISTE *Résumé*

Jusqu'à la moitié du XIXème siècle, le réseau scolaire en Transylvanie était assez modeste. L'état n'entretenait pas d'écoles roumaines. Les seules écoles roumaines par l'église. Par exemple, en 1844, le rapport entre la population hongroise et celle allemande de Transylvanie et le nombre d'écoles était 1 574 habitants. En ce qui concerne les roumains, ils avaient une école pour 2.199 habitants.

La situation se redressera dans la deuxième moitié du siècle, quand, par l'effort du clergé, on va construire et moderniser plusieurs écoles dans les régions habitées par les roumains.

Le métropolite Andrei Șaguna a le rôle le plus important dans l'organisation de l'enseignement confessionnel roumain pour l'administration de l'enseignement roumain. Après 1870, celui-ci devient définitif.

L'enseignement roumain de Transylvanie dans la deuxième moitié du XIXème siècle est soumis à un considérable procès de l'hongroirisation qui annule la plupart des efforts de l'église. Par conséquent on a eu à faire avec une augmentation du nombre des analphabètes, qui a atteint 39,2% entre les roumains de Transylvanie en 1906. Le problème sera résolu après 1918.